

Megemlékezés Bartók Béla születésének 143. évfordulóján

2024. március 25.

Bartók a művészi alkotómunkáról

1941-ben – visszatekintve egész addigi zeneszerzői életművére – Bartók úgy nyilatkozott, hogy fejlődése következetes volt és egyenes vonalú. Csupán az 1926-os évet emelte ki, amikor is – idézem – „*művem kontrapunktikusabbá vált és egyúttal egészében egyszerűbbé is.*” A zeneszerzői nyelv tudományos vizsgálata azóta is többször igazolta az önértékelés pontosságát. E nyilatkozatot követően kellett szembenéznie azonban élete egyik legválságosabb, újabb cezúrát jelentő időszakával. Így írt angol kiadójának, Ralph Hawkesnek 1942 tavaszán, amikor az új művek tervéről érdeklődött: „*A művészi alkotómunka általában az erő, a jókedv, az életöröm stb. túlaradása – mindezek nálam, sajnos, hiányoznak jelenleg.*” Tudjuk, hogy utóbb barátok összefogásának és legfőképp Serge Koussevitzky kompozíciós megrendelésének hála ismét egy csodálatosan termékeny alkotókorszak kezdődött Bartók utolsó éveiben. Ugyanakkor távolról sem ez volt az első időszak, amikor átmenetileg – látszólag – szünetelt a komponálás. A zeneszerző születésének 143. évfordulóján talán nem indokolatlan, ha utánagondolunk az efféle „szünetek” szerepének, sőt jelentőségének az alkotó pályáján. Ebben az összefüggésben pedig hadd idézzem föl különösen a zeneszerző egy másik, épp 100 évvel ezelőtti látszólag „terméketlenebb” időszakát, melyből az a bizonyos 1926-ra datált stílusbeli megújulás is alighanem merítkezett.

Visszatekintve az 1924-es évre a zeneszerző maga jellemezte önmagát – alighanem éppoly keserűen mint az imént idézett későbbi levelében – „*ex-zeneszerző*”-nek. A zenekritikus Calvocoressinek írta: „*Úgy látszik, hogy a kapcsolat köztem és Anglia közt teljesen megszakadt: sem oda nem hívnak, sem műveimet nem játsszák. Részben én is oka vagyok ennek, amennyiben ex-zeneszerző lett belőlem.*” A közvetlen elmúlt időszakot pedig összefoglalóan így jellemezte:

Igen nehéz időket kellett átélnem: betegségek a családban és különféle más gond és baj! úgy hogy egyáltalában alig volt kedvem és időm bármihez is. Ez az 1 1/4 év elmúlt, anélkül, hogy akárcsak egy hang új zenét leírtam volna.

A történész természetesen számon tartja – méghozzá jelentős eredeti műként – az említett időszakban komponált öt különleges szlovák népdalfeldolgozást, a *Falun* ciklust. Ám Bartók mégiscsak úgy érezhette, figyelmen kívül hagyva ezt az akkor talán még elsősorban személyes indíttatásúnak tekintett művét, hogy „*egy hang új zenét*” sem írt le.

A lélektan ismeri az „alkotói szünet” jelenségét, mely, úgy tetszik, lényeges, sőt nélkülözhetetlen tartozéka az alkotói folyamatnak. Bartók esetleges alkotói szünetei is ilyennek tűnnek. Legkorábbi a zeneakadémiai tanulmányok idején tapasztalt elbizonytalanodással függ össze, amikor ő maga jegyezte meg elégedetlenül: Gruber Emmánál tett első látogatásakor azért nem kapott zongorajátékáért „bókokat”, „*mert nincs saját szerzeményem*”. Ugyan 1913-ban még azt írta, hogy az asztalfióknak is komponálhat, abból az időszakból apró pedagógiai zongoradarabokon túl alig tudunk elkészült kompozícióról. (Közben persze intenzív népzenei gyűjtőmunkával volt elfoglalva Erdélyben és Algériában, s megjelent első népzene tudományi monográfiája a bihari román népzeneéről.)

Bartóknak 1923-ban a Ziegler Mártával való házasságának felbontása és a Pásztory Dittával való házasságkötése után egészen újonnan kellett berendezkednie. Az 1924-es év

derekán – július 31-én –, e „nehéz időkben” született meg második fia, Péter. Volt azonban egy fontos zeneszerzői feladat is, mely Bartókot – mondhatni – hátráltatta, akár gátolta: harmadik színpadi műve, *A csodálatos mandarin* öt éve félretett fogalmazványának kézírata. Bartók nem szeretett munkákat félbehagyni, s ha valamit nem volt módja egyvégtében elvégezni, ahhoz akár évekkel később is visszatért. Legnyilvánvalóbban, s leglátványosabban nagyszabású népzene tudományi munkája tanúskodik erről.

Azért sem indokolatlan épp a népzenei munkákra hivatkoznunk, mert 1924 őszén egy fontos bukaresti koncertút alkalmával sikerült megállapodást kötnie a számára különösen kedves román kolinda-gyűjteményének kiadási tervéről. S alighanem azonnal az újabb tudományos könyvkézirat elkészítéséhez fogott, mely azután egészen 1926 májusáig lekötötte. E munka azután mennyi frusztrációval járt! (Végül sem az Oxford University Press, sem a Román Akadémia nem tudta vállalni a munka megjelentetését, s így egy évtizeddel később Bartók saját költségén jelentette meg könyv leglényegesebb – zenei – részét.) De ugyanakkor mennyi felfedezést is tartogatott! (A *Cantata profana* balladájának kiválasztása, a librettó megalkotása s a komponálás a kolinda szövegek irodalomtudományi igényű rendszerezése nélkül aligha lett volna lehetséges.) A kolinda-gyűjtemény kéziratának elkészítése kedvéért Bartók félretette a szlovák gyűjtés utolsó kötetének kéziratát is, melyen azt megelőzően dolgozott.

Mind e fontos tudományos munkák közepette is kiemelkedett azonban az 1924-es év tényleges zeneszerzői teljesítménye, *A csodálatos mandarin* partitúrájának befejezése. Egyik legeredetibb és legerőteljesebb művének kidolgozása közben a zenét is valamelyest revideálta, korszerűsítette. Calvocoressinek írván azért erről is megemlékezett: „Nagy fáradtsággal és bajjal végre a „*Csodálatos mandarin*”-om partitúráját nyáron és ősszel befejeztem”.

Az „egy hang új zenét sem irtam” megjegyzés azonban még valami fontosat sejtet. Az életmű látszólag különálló kompozíciókban manifesztálódó alkotásai mögött egy hosszabb távú program lehet. Erre vall az 1941-es nyilatkozat is fejlődésének „következetességéről”. Amikor a zeneszerző elégedetlen saját teljesítményével, az azért lehet, mert csak általa ismert, magának kítűzött programban érzi az elakadást.

A tényleges tudományos és zeneszerzői teljesítménynél is nyilvánvalónak látszik – legalább utólag –, hogy az 1924–25-ös időszak viszonylagos zeneszerzői visszahúzódása nélkülözhetetlen volt ahhoz a döntő stílusbeli megújuláshoz, ami a kolinda-könyv lezárását követő szinte valóban „túláradó” kompozíciós terméshez vezetett, amit az 1926-os zongorás esztendőként szoktunk emlegetni, s amit maga Bartók is stílusfejlődése kiemelkedően fontos állomásaként jellemezett. A nagy alkotót talán éppen ez jellemezheti: a megújulásra való nem szűnő képesség, mely Bartók életművét a kezdetektől a legutolsó művekig végigkíséri. S aminek a természetlennek tetsző időszakok is – bármily nehéz lehetett elszenvednie azokat – nélkülözhetetlen, kikerülhetetlen építőkövei voltak.

Vikárius László